

AGDERSEMINARET
2016

BERIT EIDE JOHNSEN (red.)

På vandring og på flukt

MIGRASJON I HISTORISK PERSPEKTIV

KAPITTEL 1

Innvandring i fortid og framtid

Knut Kjeldstadli

Carl Jeppesen var danskfødt, og utdannet som sigarmaker. Han kom til Oslo eller Kristiania, som byen het den gang, for å begynne å arbeide ved Jordans fabrikker som børstebinder, noe han strengt tatt ikke kunne – det var yrket til kona hans, Hulda. En tid leverte de piassavakoster til kommunen. Så livnærte han seg av en tobakksforretning. Jeppesen ble formann i Det norske Arbeiderparti, redaktør av avisa *Social-Demokraten*, nå *Dagsavisen*, og var hovedstadens første arbeiderordfører mellom 1916 og 1919. I den egenskap kom han til Slottet, der kongen skal ha bemerket: «– De har gjort det godt i landet, De, Jeppesen.» «–Ja, det ku’ man jo osse sige om Dem», skal han ha svart. Kong Haakon var innvandrer, kong Olav var innvandrer, og kong Harald tilhører innvandrerbefolkningen etter en definisjon Statistisk sentralbyrå tidligere brukte. Han er født av to foreldre som begge var født i utlandet. Haralds mor, Märtha, var jo svensk.

Hvem har kommet gjennom tidene?

Innvandrere er så mangt. Innvandrere er forskjellige, og har knapt mer til felles enn å ha krysset en grense, beveget seg mellom to samfunn. Også historisk har det skiftet med hensyn til hvem som kom, hvorfor de kom, hvorfra de kom og hvortil i landet de dro. For, i motsetning til forestillinger en kan høre om at Norge ikke er et innvandringsland, eller at i Norge har det alltid bodd nordmenn, har mennesker flyttet til dette området like lenge som det har bodd folk her. Og da tenker jeg ikke på Odd Børretzens første nordmann, han som tuslet etter isbreen da den smeltet, mens de fornuftige ble i tempererte strøk.

Om vi her forteller historien i store sveip, trenger vi noen ryddebokser.¹ Da kan vi si at fra tidlig middelalder til 1800-tallet var den typiske innvandreren det som iblant kalles en *karriereflytter*, en spesialist som ble hentet av en arbeidsgiver fordi han – det var som oftest en han – hadde en kyndighet eller kunnskap som det var knapt om i landet. Karriereflytterne bidro til å overføre kompetanse til et område som var Europas utkant. Og for å ville komme hit måtte de belønnes. Så de gikk stort sett inn i samfunnets øvre sjikt. På 1000-tallet var det snaut med kompetanse i å kristne folk her i landet. Så engelske og tyske munk og geistlige ble tilkalt av kongen. Olav digre ble Olav den hellige fordi hans engelske hirdbiskop Grimkjel erklærte Olav som helgen etter at han døde i 1030. Fra 1300-tallet og framover brakte hanseater, skotter og nederlendere med seg by- og handelskultur. Bergverksnæringen ble bygd opp etter tyske, eller mer presist sachsiske, mønstre for organisering, teknologi og terminologi. *Skeidersker* het de kvinnene som hadde som jobb å separere malmen fra gråsteinen, etter tysk *scheiden*, skille.²

Industrialiseringen fra midten av 1800-tallet var avhengig av mennesker som kom til landet med sin kyndighet. Mye av den praktiske teknologien kunne en ikke lese seg til i en bok, en måtte lære ved å se og arbeide sammen med mennesker som kunne de riktige takene. Stephen Marmont var sønn av en fransk general som tjente orleanistkongen, og måtte flykte til England etter revolusjonen i Frankrike i 1848. Stephen ble utdannet som verksmester i tekstilbransjen, og i 1863 ble han hentet av fabrikkier Halvor Schou til Hjula Veveri ved Akerselva for å få de kompliserte vevstolene til å virke. Seinere startet han egen fabrikk.³ Uten ham og andre innvandrete mestere og fagarbeidere hadde ikke Norge blitt industrialisert så vidt raskt.

Da oljenæringen startet, ble på nytt spesialister hentet inn, mye amerikanere, som kunne omtale de lokale rogalendingene som «white niggers».⁴

1800-tallet ble ellers preget av en annen type innvandrere – *arbeidsvandrer*, han eller hun som kom for å søke arbeid, oftest på egen hånd. En gruppe er kjent tilbake helt til om lag 1750 – såkalte lersvensker eller moldsvensker, som drev med drenering og annet jordarbeid på gårdene på det østlige

1 For begreper, se Bartram, Poros og Monforte 2014. Begrepet om karriereflytter ble myntet ut av Charles Tilly, 1979.

2 Seresse 1992.

3 Bruland 1989.

4 Smith-Solbakken 1997.

Østlandet. Grågjess ble de noen ganger kalt, de kom og dro; dette var sesongarbeid. En annen gruppe var svenske tjenestejenter – og dessuten anleggsarbeidere og fabrikkarbeidere. En Andersson, en Grankvist, en Hedström. De fleste kom fra grenselenene mot Norge, og dro fra disse marginale jordbruksområdene til den nærmeste store byen, Kristiania, og til kommunene rundt fjorden til og med Aust-Agder. Denne arbeidsimmigrasjonen er halvt glemt i norsk historie, så å si druknet i historien om utvandringen. Men den hadde et betydelig omfang. Vi regner at 750 000 dro fra Norge fra midten av hundreåret fram til 1915. Anslagsvis 150 000 kan samtidig ha kommet hit.⁵ Arbeidsvandrerne kunne ha spesialkunnskap, som for eksempel de svenske stålverksarbeiderne Frisk og Stålhanske ved Christiania Spigerverk. Dette er jo ikke opprinnelig stålarbeidernavn, men soldatnavn som Rask og Motig. Min favoritt er Saktmotig. Men de fleste kom ikke med spesiell kyndighet, men med sin arbeidsevne og arbeidsvilje, fordi det var en plass i økonomien.

Etter andre verdenskrig kom en ny arbeidsinnvandring, først fra Sør- og Sørøst-Europa, så fram til 1975 blant andre fra Tyrkia, Marokko og Pakistan. Polske, litauiske og andre øst-europeiske arbeidsfolk kom etter utvidelsen av EØS etter 2004.

I det 20. hundreåret ble likevel *flyktningen* den typiske innvandreren – hun eller han som måtte dra. De dro i utgangspunktet ikke frivillig, men på grunn av religiøs eller politisk forfølgelse, eller fordi statene de kom fra, grep dramatisk og begrensende inn i privatliv eller i muligheten for å ernære seg. De første flyktningene som er kjent i norsk historie, er fra 1250. Da sa kong Håkon Håkonsson ja til en gruppe som kom østfra, kalt bjarmere. Trolig var det en russisktalende folkegruppe som gikk under navnet vepsere. Det virker raust. Men en bør legge til at det området som kongen åpnet for dem, var Malangen, som samene definitivt så som sitt land.⁶

De første større gruppene som kom fra 1881, var jøder fra tsarens rike, de fleste fra dagens Litauen. Så fulgte flyktninger fra Russland, både etter den mislykte revolusjonen i 1905 og den som ble gjennomført i 1918. Fra Hitler-Tyskland kom kulturarbeidere, som Rolf Nesch og Max Tau, jøder, kommunister og sosialister som Willy Brandt. Og etterpå gjaldt det den kalde krigens flyktninger fra Øst-Europa fram til den siste generasjonens nye

---

5 Myhre 2003.

6 Opsahl 2007.

flyktningnasjonaliteter: chilenerne, vietnamesere, iranske og irakiske statsborgere, som ofte er kurdere, tamiler fra Sri Lanka, bosniere, kosovarer, somaliere, syrere og andre.

Flyktningene har gjennom tidene kunnet komme med store menneskelige ressurser. Mange måtte jo flykte nettopp fordi de var aktive. Og mange har gått inn i det norske samfunnet og arbeidslivet og lagt ned et livs virke her. Problemet har vært at de kunnskapene og ferdighetene de hadde med seg fra hjemlandet, ikke alltid har vært verdsatt i det nye landet. Noen ganger rett og slett fordi ingen fant anvendelse for den spesielle kompetansen som en tsar-general hadde. General M.F. Kvetsjinskij fikk i stedet jobb på Lillehammer ølbryggeri.⁷ Andre ganger fordi usikkerhet eller fordommer eller konkurranse holdt utlendinger unna jobber de kunne ha fylt. Slik kan en si at flyktningenes spesielle bidrag til det som i dag er norsk, ikke først og fremst er de individuelle arbeidssytelsene, sjøl om de kunne være utmerkete. Kanskje har det viktigste vært at flyktninger åpnet bevisstheten om at det finnes en verden der ute, som ikke kan lukkes ute eller ønskes vekk.

Sist, men ikke minst – *kjærlighetsmigrantene*, de som kanskje fulgte en ektefelle til Norge, eller de som oppnådde gjenforening med et familiemedlem. Slik sett er deres migrasjon avledet av en annen forutgående flytting. Men i antall har de vært mange, hva enten en tenker på svenske husmødre på 1800-tallet eller pakistanske på 1970-tallet.

Hvordan har statens fremmedpolitikk vært?

Når innvandrere krysset en grense og beveget seg inn i nytt territorium, møtte de en makt – staten. Staten og den politikken den har ført, har vært nokså forskjellig. Og holdningene til innvandrere har skiftet med typen stat.

Grovt sagt kan vi si at middelalderstaten og staten i tidlig nytid i Europa og Norge var en *fyrstestat* eller *dynastistat*, altså knyttet til en regjerende slekt (Haralds-ætten i Norge, tudorer i England, oldenburgere i Danmark, osv). I prinsippet var det da fyrstens person som forente de menneskene som var hans undersåtter; de var ikke deler av et «folk» eller en «nasjon». Undersåttene kunne bestå av ulike folkegrupper. Slik var det et stykke på vei også i Norge,

---

7 Morken 1984.

sjøl om en her forholdsvis sterkere kunne skimte forestillinger om at noen var «nordmenn», ledet av «nordmennesenes konge».⁸

En spesiell type fyrstestat i tidlig nytid var de fleretniske og flernasjonale *imperiene*, der samme keiser eller sultan regjerte over mange land, folkegrupper og religiøse orienteringer. Typiske eksempler var det habsburgske keiserriket i Mellom- og Sørøst-Europa, med Østerrike og Ungarn som kjerneland, og det ottomanske riket med Tyrkia som utgangspunkt. Norge var del av en dansk-norsk-nordtysk-islandsk-færøysk-grønlandsk stat, som også hadde en indisk koloni i Trankebar og karibiske besittelser i øyene St. Jan, St. Thomas og St. Croix i De små antillene. Denne konglomeratstaten var en miniutgave av et slikt multikulturelt, multispråklig og multireligiøst imperium. Typisk var at denne staten var forholdsvis tolerant, men klassemessig intolerant, også overfor innvandrere. Staten oppmuntret for eksempel på 1600-tallet til innvandring av jøder fra Portugal og Spania; de hadde kunnskap og kapital. Men staten stengte samtidig ute østjøder som dreiv med småhandel og «betling» (tigging).

Med *nasjonalstaten*, som i prinsippet skulle bygge på nasjonen og folket, og ikke på fyrsten, ble det viktig å definere hvem som hørte med til dette folket.⁹ Faktisk ble Norge etter 1814 mer restriktivt med hensyn til innvandring. Grunnloven av 1814 utelukket som kjent jøder fram til 1851, og medlemmer av den katolske munkeordenen jesuitter var formelt utestengt helt til 1956. I 1888 kom for første gang en lov som formelt definerte statsborgerskap. Statsborgerskapet var en form for medlemskap som gav rettigheter som stemmerett, sosialhjelp og næringsfrihet.¹⁰ Etter hvert som velferdsordninger ble bygd ut fra slutten av det 19. hundreåret, ble myndigheter og rike borgere mer opptatt av hvor mange som skulle få delta og slippe inn. Tankegangen dukket opp igjen ved innvandringsstoppen i 1975, da det ble argumentert med at de som kom, skulle ha samme vilkår som de som var i landet. Men da måtte det ikke komme for mange.

Statlig innvandringspolitikk har skiftet fra en periode til en annen. Den har vært styrt av en blanding av økonomiske konjunkturer, frykt for arbeidsplasser sett opp mot næringslivets behov for arbeidskraft og agitasjon om høye

8 Opsahl 2007.

9 Om ulike nasjonalitetsbegreper, se Kjeldstadli 2008.

10 Nordhaug 2000.

sosialbudsjetter. Fremmedfiendtlighet har stått mot humanitet og solidaritet. Mer eller mindre klare forestillinger har levd om at utlendinger har vært en trussel mot staten ved streiker, opprør, spionasje eller sosiale spenninger. Og norsk politikk har forholdt seg til hva andre stater har foretatt seg. Da den norske staten på 1930-tallet var temmelig restriktiv overfor jøder og andre Hitler-flyktninger, spilte alle disse motivtypene sammen.

I moderne tid kan vi skjelne mellom ulike faser i fremmedpolitikken.¹¹ *Åpen dør* – fra opphevingen av jødeparagrafen i 1851 og innføring av full passfrihet i 1860. I denne liberale perioden mente Stortinget at det ikke høvde seg for en sivilisert nasjon å kreve pass. Døra stod åpen fram til 1901, da den første (men nokså liberale) Fremmedloven kom. Men det egentlige skillet kom med nye lover i 1915 og 1917, som innførte grunntrekkene i den lovgivningen som har rådd seinere.

Lukket dør var tilfelle fra 1915 til 1945. Et strengt kontrollregime ble stimulert av blant annet arbeidsløsheten. Andelen utenlandskfødte sank fra 2,8 prosent i 1920 til 1,4 prosent i 1950.

Relativt åpen dør kjennetegnet tida fra 1945 til 1975, med flyktninggrupper og import av arbeidskraft.

Formelt lukket dør, men faktisk på klem, var stoda fra 1975 og framover. I prinsippet var det innvandringsstopp, men faktisk har innvandringen vært langt større etter denne stoppen.

Hvordan er det gått med mottakssamfunn og innvandrere?

Kompetanse, arbeidskraft og innsikt har altså fulgt innvandrerne gjennom tidene. Har da alt vært uproblematisk? Har innvandrerbidragene til dette området utelukkende vært positive? Å hevde det ville mildt sagt ha vært å hoppe over konflikter. I 1455 drepte hanseatene kongens representant, hans høvedsmann i Bergen, Olav Nilsson – og dertil bror hans Peter, den mindre-årige sønnen Nils og biskop Torleiv som prøvde å beskytte Nils, sammen med en rekke nonner og munkar – i alt 60 personer. Tyskerne stod så sterkt at de kunne ta seg til rette.¹² Men likevel – den mangehundreårige historien om

11 For historisk oversyn over innvandringspolitikken, Myhre 2003. Kjeldstadli 2003, Tjelmeland 2003.

12 Opsahl 2007.

Hansaen i Norge handler i hovedsak om forbindelser som var til gjensidig nytte.

Mindre dramatisk, men til stor irritasjon, var også oppførselen til mange svenske arbeidsinnvandrere omkring 1900. De var mer kriminelle. De drakk. De sloss. De stjal. Mer enn nordmenn flest. Ja, Norges første egentlige fremmedlov fra 1901 var, satt på spissen, en lov for å kaste ut fulle og fattige svensker.¹³ Men unge svenske menn, som de fleste var, drakk, sloss og stjal ikke mer enn unge norske menn. Året før, i 1900, kom en fattiglov myntet på norske borgere, med de samme målformuleringene som i fremmedloven.

På godt og noen ganger på vondt – innvandrere har gitt sine bidrag. Det samfunnet som til enhver tid har eksistert, har blitt forandret av nykommerne. Mye av det som vi i dag anser som norsk, som *er* norsk, har kommet med mennesker som har flyttet inn. Det norske har ikke vært noen konstant størrelse, et slags indre vesen, kjerne eller essens i historie og samfunn. Det norske har forandret seg, ved indre utvikling, ved at nordmenn dro ut og lærte, og dessuten ved at folk har kommet hit.

Hva så med innvandrere, enkeltpersoner og grupper med innvandreropphav, hvordan har det gått med dem? Har *de* endret seg i møtet med det nye samfunnet? Svaret er ja. Men her kan i enda mindre grad gis ett svar. Innvandrere er ikke bærere av noen faste kjennetegn, slik at det kan summeres opp i en kort formel om hvordan innvandrere er eller har vært, like lite som en kan si noe fast om hvordan nordmenn eller Norge har vært overfor nykommere. Om en spør hvordan det har gått, kan det verken forklares med innvandrerne eller mottakersamfunnet separat. Det er relasjonen, altså forholdet mellom dem, som avgjør, en skiftende relasjon, som også har vært sterkt preget av ulike situasjoner og utviklingen ellers i samfunnet, av forhold som ikke har noe direkte å gjøre med innvandring: krig, krise, gode tider, trygghet og angst.

Imidlertid, sett i et langtidsperspektiv, er svaret at alle innvandrergrupper har endret seg, ja de fleste så radikalt at de har gått opp i mottakssamfunnet. Det har foregått prosesser der nykommere er blitt assimilert, blitt like flertallet – men dette har samtidig vært en toveis prosess der mange altså har bidratt med sitt til det samfunnet de ble en del av. Etterkommere etter tyskerne på Bryggen og nye innflyttere til Bergen gjorde at det fortsatt ble holdt prekenes i Mariakirken på tysk til 1868, men så var det slutt. Mang en Andersson er blitt

---

13 Tufte 2000.

til Andersen – nye barn ble ikke lenger kalt Louise eller Carl Gustaf, men Torgeir og Ragnhild. Tanker om et felles opphav for dem som i dag er etterkommere etter tyskere, skotter, svensker eller dansker, er neppe så viktig at dette forener dem. Kanskje lever en familietradisjon om at en oldemor kom fra Schlesien, eller det serveres juleskinke etter mormors svenske oppskrift, slik norskamerikanere spiser lutefisk og lefse. Noen forskere har kalt dette en symbolsk etnisitet. Den kan spille en viss rolle for individenes identitet, men den gir ikke noe grunnlag for en etnisk gruppedanning.

Det finnes unntak som bekrefter denne regelen. I 1999 anerkjente den norske staten fem grupper som nasjonale mindretall, altså som historiske minoriteter innen det norske territoriet.¹⁴ Det gjelder kvenene i Troms og Finnmark, hvis forfedre kom i særlig monn fra 1700-tallet til 1870-åra, videre skogfinnene med bakgrunn i Finnskogen på grensa til Sverige fra 1600-tallet, romani-folket eller de reisende, hvor en kjerne kan ha kommet på 1500-tallet, rom, av storsamfunnet kalt sigøynere, som kom fra 1860-åra, og endelig jødene, som kom etter at Grunnlovens forbud mot dem ble opphevet i 1851.¹⁵ Statusen som nasjonal minoritet gir noen rettigheter – til skoleundervisning i eget språk, der dette er aktuelt, og til kulturutfoldelse. En nasjonal minoritet er altså rettslig noe annet enn et urfolk, som samene. Og Stortinget mente at de ved sin lange historie i det norske territoriet skilte seg fra nye innvandringsminoriteter.

Hvorfor har akkurat disse fem gruppene blitt opprettholdt som egne minoriteter? Noe enkelt samlet svar er vanskelig å gi. For kvenene har språket vært viktig, men skogfinnene som snakket finsk, gjør jo ikke lenger det. Å være jøde er å høre til en religion. For romani og rom har selve den mobile livsformen vært avgjørende. Det er klart at også storsamfunnet har spilt en rolle, ved å definere gruppene som annerledes: Kvenene ble opp mot andre verdenskrig oppfattet som et nasjonalt problem, et sikkerhetsproblem, og ble overvåket. At kristendommen ikke bare dominerer i Norge, men har vært statsreligion, har bestemt relasjonen til jødedommen. Og romani og rom er i perioder blitt stemplet som et sosialt problem, i de tidene da de ikke har funnet noen økonomisk nisje hvor de kunne fylle funksjoner i det breiere samfunnet.¹⁶

14 For en oversikt, se Bonnevie Lund og Bolmen Moen (red.) 2010.

15 Om kvener, se Fagertun (red.) 2014 og Niemi 2010. Om skogfinnene, Nesholen 2010. Om romani, se Minken 2007 og Møystad 2014 i Lund og Moen (red.). Om jødene, Mendelsohn 1987 og Gjernes 2002.

16 Kjeldstadli 2010. Om forholdet til, kvener: Eriksen og Niemi 1981. Om antisemittisme: Eriksen, Harket og Lorenz 2005. Om forholdet til romani: Kaveh 2016.

Sjøl om en ikke skal bagatellisere de uenighetene og spenningene som fortsatt er mellom flertallssamfunnets myndigheter og minoritetene, er det grunn til å mene at de i dag er inkludert, eller at det iallfall er en utvikling i retning av at gruppene deltar mer på like fot, med sin egenart.

Så, på en måte gir historien om innvandringene grunn til en betinget optimisme. Optimisme, fordi trass i dype konflikter, som med hanseatene i 1455, eller irritasjoner, som med svenskene rundt 1900, har det så å si gått seg til. Betinget, fordi det altså er visse vilkår som skal til, som en plass i det økonomiske systemet.

Har historiske erfaringer relevans i dag?

Spørsmålet er: Kan disse historiske innsiktene også si noe om samtidshistorien, om den nye innvandringen som nå har pågått i en drøy mannsalder? Er det noen paralleller mellom situasjonen for la oss si svenskene og pakistanerne – kan vi vente en liknende innpassing? Grunnligheten for svenskene og pakistanerne er at begge gruppene kom som arbeidsmigranter til et arbeidsmarked preget av industrikapitalisme. Men er dette en tilstrekkelig likhet? La oss se på de mulige forskjellene og innvendingene.

Antall. Jo, det er flere i dag. 13,8 prosent var født utenlands i 2016. Men det gikk langt ut på 1980-tallet før tallet for 1920 ble nådd – 2,9 prosent.

Utseende. Det er dette som folk av vane kaller rase. Ut fra vitenskapelig arveforskning er jo kategorien vilkårlig. Men spiller ikke utseende en rolle? Jo, det er et faktum at atskillig flere i dag har mørk hud, at de ser og vil fortsette å se annerledes ut enn flertallet. Men det avgjørende er ikke dette, men hvilken betydning utseendet *tilskrives*. La meg minne om at for rundt 100 år siden ble en skallemåler, en kranimetrisk forsker som Andreas M. Hansen innvalgt i Det norske Videnskabs-Akademi, som var ment å samle landets vitenskapelige elite. I sin *Norsk Folkepsykologi* (1899) hevdet han at det fantes to raser i Norge, med djupe, arvelig betingete forskjeller. Det var *Gor* og *Nor*, kortskaller og langskaller, bestemt ved hodeformen, forholdet mellom lengden og bredden på skallen. Kortskallene var mørke, lavvokste og hadde mongolske islett. De grublet, likte fargen blå, foretrakk orgel og fløyte i molltoner, og politisk stemte de Høyre. De andre, langskallene, skulle være høye, lyse, ariske og aktive. De likte fargene gult og rødt, foretrakk musikk med fele og trompet, og stemte Venstre. Sammenhengene fantes sjølsagt bare i forskerens hode. I dag virker

slike ytringer merkelige på flere enn meg, vil jeg tro. Det er ikke gitt at hudfarge vil bli tilskrevet noen avgjørende betydning i enhver framtid.

Kulturell avstand. Mange vil si at svensker kulturelt likner nordmenn mer enn pakistanere. Men kultur er ikke en størrelse som kan måles med en slags «tommestokk» som sier hvor langt grupper står fra hverandre tankemessig og verdimesig. Forskjeller foreligger, men det avgjørende er kanskje like mye hvordan forholdet *oppfattes*. En sentral innsikt fra antropologen Fredrik Barths teori om etnisitet er at grenser kan trekkes meget skarpt mellom grupper som utenforstående oppfatter som meget like, fordi grensetrekkingen tjener en interesse eller en funksjon.¹⁷ Stort sett var en svenske en arbeidskamerat eller en nabo, men noen ganger, når noen hadde interesse av det, ble de *svensker*. Det kunne være i konkurranse om arbeid, det kunne være fordi noen agiterte mot for store fattigbudsjetter, når en skulle finne ut hvem som rettmessig skulle ha, og hvem ikke, osv. Og da kunne en rundt 1900 snakke om *radd og faen*, eller om *bastard*, om den ene av foreldrene var norsk, om «agalause og ærelause folk», som strømte inn altfor lett. «Dei fører vondt med seg og breider vondt um seg. Og norskdom og nordmandskap vert kvævd», het det i en henvendelse til Stortinget fra Venstres amtsarbeiderlag i Smålenene i 1898. Ja, mente de, ble det ikke satt en bom for alle «trengjande og farkar» fra andre land, ville det bli «det norske folks ruin». Og hvem dreidde dette seg om? Det var svenske småkårsfolk, fattige og arbeidsfolk, som prøvde å slå seg gjennom i Norge. Som en sa på Grünerløkka: «Ser’u svensken, ta’n i hue’ og raua og rensk’en.» Så svensker kunne i noen situasjoner ses like aggressivt som noen innvandrere i dag blir sett.

Religion. Jo, det er annerledes nå. Her var skillet mellom nordmenn og svensker lite. På dette punktet kan det ha interesse å sammenlikne med en annen historisk innvandrerkategori – *jødene* i Norge. Nå var de ingen enhetlig gruppe. Den første generasjonen etter 1851 kom fra Danmark og Tyskland, og fant forholdsvis raskt en plass i flertallssamfunnet, med skolegang på norske skoler og deltakelse i norsk foreningsliv. De neste som kom, østjødene, avvek i utgangspunktet mer. Datidas nordmenn mente å se en stor avstand. Et sitat fra *Dagbladet* 1917 viser dette: En «meget stor procent av disse vore gjester bærer et umiskjendelig præg av ghetto og skjönt de ofte ser høist lurvete og uanselige ut, har de likevel, eller kanskje netop derfor, en rent ut sagt forførdende evne

---

17 Barth 1969.

til at formere sig». Forestillingen om en truende barnerikelighet minner om utsagn en kan høre i dag.

Det interessante med det jødiske samfunnet som dannet helhetlige miljøer i Oslo og i Trondheim med en rekke egne institusjoner, er at dette «ethnic community» før andre verdenskrig synes å ha vært på vei, ikke mot assimilasjon, men mot integrasjon.¹⁸ De bibeholdt sitt, men deltok også i norsk foreningsliv, enkelte i ledende posisjoner. De var på vei ut av den økonomiske nisjen mange opprinnelig kom inn i – omførselshandel. En mindre, men voksende andel tok utdanning og ble leger, advokater, ingeniører. Den første norske jøden som ble immatrikulert ved Universitetet i Oslo, var Elias Oster, født i Berlin som sønn av en polsk sigarettmester. I 25-årsboka for *Studentene fra 1900* skriver han at «aldri behøvde jeg at løpe spidsrot for min religiøse overbevisnings skyld. Jeg sier dette som norsk israelit, fordi jeg alltid har hatt følelsen av at Norge er mit fædreland».

Med andre ord – det dreide seg om tid, om en prosess som ble brutalt avbrutt av andre verdenskrig, og så måtte reetableres etter krigens grusomheter. Kanskje er den jødiske erfaringen en historisk modell for dagens situasjon.

Synet på innvanderne gjennom tidene

Da et trebindsverk om innvandringshistorien fra år 900 til 2000 ble gitt ut høsten 2003, reagerte en av anmelderne med å si at verket viste at tidligere tiders innvandring hadde vært nyttig. Men i motsetning til denne nyttige gamle og nå etablerte innvandringen, utgjorde den nye innvandringen et stort problem. Den var helt annerledes, ifølge anmelderen.

Og dette sies ikke sjelden. Tidligere tiders innvandrere tilhørte samme kultur og religion som har dominert i Norge. De som derimot kommer nå, er fremmedkulturelle. Ja, sies det, de er så fremmede at samfunnet eller den norske kulturen kan stå på spill.

Ett mulig svar er at angsten for en slik forandring iallfall ikke er ny. Det var vanlig rundt første verdenskrig å snakke om «den gule fare», hordene fra Asia som snart ville sette seg i bevegelse vestover. Boktitler som *Den hvite races siste sjanse* eller *Den hvite races selvmord* ble gitt ut på velrenommerte forlag. Og var det ikke asiatene, var det jødene. De er «samfunnsfiender», het det i *Norges*

18 Om ethnic communities, se Kjeldstadli 2010.

Kjøbmandsblad i 1920. De sammensverget seg internasjonalt, mente artikkelforfatteren, som la til: «Jøden faar mer og mer magt, større og større indflydelse for hver dag som gaar [...] alt staar nu i jødens tegn.» Ikke bare jødedom, men også katolisisme kunne være farlig. I 1930 skrev professor Karl Vold ved Menighetsfakultetet om «disse utenlandske propagandister», og biskop Eivind Berggrav i Oslo advarte mot å anlegge flere klostre fordi de, som han skrev, ville stå «under et annet statsoverhode, paven i Rom». Ja, å tilhøre protestantismen var heller ingen garanti. Hør bare: «Vi har været blinde eller ialfald altfor godmodige, altfor gjæstfrie, altfor umistænksomme og lemfældige ligeoverfor denne snigende Planteskole». Nå måtte Norge få en innvandringslov som hindret at landet fikk «Kolonister, der ere norske Borgere af Navn og til eget Gavn, men i Virkeligheden ere Landsforrædere og villige til at vise dette, saa snart Opfordring og Anledning gives». Dette var i 1885, i *Dagbladet*, og professor Jens Andreas Friis skreiv dette om kvenene.¹⁹ Mange mente at også finnene, trass i deres protestantisme, var ulike, ja, at de kanskje til og med var mongoler, slik det het om dem i mange kretser opp til andre verdenskrig. Men sjøl svensker kunne være farlige. I 1898 skrev som nevnt partiet Venstres arbeiderorganisasjon i Østfold til Stortinget for å advare mot at svenske arbeidere kunne bli «det norske folks ruin».

Og det kunne også gjelde dem en mente egentlig var dansker. Dikteren Nils Collett Vogt, som kom fra en gammel embetsmannsfamilie, ble radikalisert og gikk i 1880-åra på møter i det Venstre-dominerte Christiania Arbeidersamfund. Han forteller i sjølbioografien *Fra gutt til mann* (1932) at han fikk da høre «at jeg ikke var nordmann, ikke av de vaskeekte, men en forbannet innflytter. Det hørtes på navnet. Flere istemte. Jeg kunne dra dit jeg kom fra». Da hadde det vært Vogter i Norge siden Paul Petersen Vogt kom fra Slesvig til Christiania i 1669.

Blikk kan også gå andre veien. Innvandrere har sett og bedømt Norge – med til dels diametralt ulike inntrykk. Da den venetianske adelsmannen Piero Querini havarerte, men ble berget inn til Røst i 1432, opplevde han en slik vennlighet at han følte han var kommet til Paradisets sjuende krets. Et ganske annet bilde ga en engelsk bedriftsleder som i 1890-åra hadde undersøkt muligheten av å etablere en bedrift i Vestfold. Konklusjonen var negativ:

---

19 Ryymin 1998.

Hvorfor skal vi hjelpe disse skitne og uvitende menneskene som yngler som kaniner? De misbruker jo bare de mulighetene vi gir dem. Hver gang de får for mange penger mellom hendene, bruker de dem opp på brennevin og uvettig sløsing. Hjelpen vi gir dem, er ikke bare resultatløs, men en oppfordring til å skaffe seg enda flere barn.

Slike aggressive utsagn, også fra samfunnets topper, kan få en til å tro at nordmenn historisk ikke bare har hatt angst, men vært notorisk fremmedfiendtlige. Men parallelt med skepsisen har det også levd nysgjerrighet, humanitet og solidaritet. Mens østfoldarbeiderne advarte, erklærte arbeiderne på et masse møte på Rjukan i 1912 i anledning av at utenlandske arbeidere ble utvist etter en bitter streik: Vi står sammen «med vore kammerater som tilfeldigvis er føtt i et annet land».²⁰ Tilfeldigvis født i et annet land, men ikke tilfeldigvis kamerater. Og mens kirken kunne være hatsk mot andre religioner, går den i dag i spissen for en religionsdialog. Både sosialismen og religionen kunne stå for en enhet på tvers av grenser mellom samfunn og kulturer.

Migrasjon i åra som kommer

Hvordan kan det tenkes å gå framover? Sannsynligheten for fortsatt global migrasjon, som også omfatter Norge, grenser til visshet. Uansett om en ser dette som positivt eller ei, må en ta det som et premiss for samfunnsutviklingen. Flere krefter trekker i denne retningen.

Befolkningsvekst. Jordas befolkning vil etter én prognose stige til ni milliarder, andre sier 11 milliarder, for så å flate ut. Denne befolkningen vil søke etter et utkomme, som mange ikke vil finne i sitt eget opphavsland.

Økonomi. To mekanismer er sentrale her, trekking og skyving. Mennesker vil søke til de økonomisk mest aktive sentrene – som i dag Nord-Amerika, Europa og golfstatene, noen vervet, noen på egen hånd. Dertil vil trolig flytting fra bygdeområder øke, fordi småprodusenter på grunn av frihandel slås ut av billigere importvarer til dels produsert av *agrobusiness*.

Flukt. De klassiske grunnene til flukt, som er anerkjent i FNs flyktningkonvensjon av 1951, vil fortsette – forfølgelse med fare for velferd, helse og liv. Grunnen kan være etnisk eller nasjonal gruppe, religion og annet livssyn, sosial gruppe eller politisk overbevisning. I tillegg kommer grunner som ikke

---

²⁰ Tollevik 1996.

var fanget opp i 1951, som kjønn og seksuell legning. Forfølgelse skjer mye på kollektivt grunnlag, ikke mot spesielle individer. Og internt fordrevne i mange land vokser.

Klima. Miljøflyktninger er etter FNs definisjon «de mennesker som er blitt tvunget til å forlate det tradisjonelle bostedet deres midlertidig eller for godt på grunn av en markert miljøødelegging, som er skapt av naturlige årsaker og/eller utløst av mennesker, og som setter eksistensen deres på spill og/eller alvorlig påvirker livskvaliteten deres». Økt temperatur forårsaker havstigning, salt i tidligere ferskvannsområder, vannknapphet – som rammer 14 afrikanske land – og frammarsj av ørken som Gobi i Kina og Sahel i Nord-Afrika, samt ekstremvær. Øystatene rammes hardest. Et virkelig drastisk scenario er at ismassene i Himalaya smelter, først med flom i Guleelva i Kina, Mekong i Vietnam, Ganges og Brahmaputra i India, etterfulgt av en tørke ingen har sett maken til. Ifølge Røde Kors dør flere av miljøårsaker enn av krig og konflikt. Stiftelsen *Environmental Justice Foundation* har anslått at opp til år 2050 kan 150 millioner måtte flytte og kanskje 600 millioner bo i områder som kan bli berørt av miljøkatastrofer.

Sosiale mekanismer. Når et innvandrersamfunn er etablert i et nytt land, vil dette fungere som et *brohode*, som gjør det lettere for andre å komme etter, trukket i det som kalles *kjedemigrasjon*.

De ulike årsakene til migrasjon kan samspille og bidra til å forsterke hverandre. Og sannsynligheten for migrasjon er altså meget stor. Men dette er ikke naturlover. Drivkreftene er menneskeskapte. Verdenshistorien viser ikke en stadig, lineær vekst i antall flyktninger. Da de store, milliontalls flytteprosene som fulgte etter at andre verdenskrig og avkolonialiseringen var over, sank tallet på flyktninger som var FNs høykommissærs ansvar til rundt 300 000 på 1960-tallet.

En av flere virkninger er at svært mange land vil ha innvandringsminoriteter. Og et økende antall mennesker vil leve et transnasjonalt liv. De bor periodevis i avsender- og mottakerland, og også andre steder. De har en bevissthet om å tilhøre et fellesskap som går over landegrensene. De har sosiale bånd, som kan aktiveres for å mobilisere ressurser, som pengeoverføringer. De kan delta i religiøse og politiske rørsler med opphav utenom mottakslandet.²¹

---

21 Kjeldstadli 2008.

Modeller for samliv

Denne situasjonen reiser spørsmålet: Hvilke sosiale og politiske modeller finnes for å håndtere transnasjonalitet, mangfold og eksistensen av innvandringsminoriteter?

Når det her snakkes om *modeller* for å leve med forskjeller innen samme territorium, innebærer det at disse løsningsforslagene er framstilt i konsekvent og stilisert form. I praksis vil det kunne være blandingsformer.²²

Et første forslag er *assimilasjon*, som innebærer at nykommere skal gå opp i helheten, «bli som oss». Et argument for dette er at «vi var her først», da må de som kommer seinere, tilpasse seg. Dessuten har vi de gode verdiene. Og blir de som oss, blir befolkningen kulturelt enhetlig, da fjernes kilder til konflikt. Fire motargumenter kan også nevnes. Tilpasningen til samfunnet er ikke en engangsprosess; det kommer stadig nye, slik at vi må leve med ulikhet. Dernest kan en spørre om det er sjølsagt hva det innebærer å tilpasse seg norsk kultur; den har jo vært ganske ulik i forskjellige klasser og regioner. For det tredje innebærer kravet om assimilasjon, og spesielt tvangsassimilasjon, en mangel på respekt for andre mennesker. Endelig er det grunner til å mene at kravet virker kontraproduktivt, mot sin hensikt. Stilt overfor et slikt krav vil mange lukke seg, ja snarere understreke sin forskjell fra flertallet.

Tanken om assimilasjon hviler på det premisset at mennesker kan endre seg. Mot dette sier noen: Kultur er djupt rotet. Mennesker er formet på en spesiell måte; de *kan* ikke og *vil* ikke assimileres. Og samtidig mener de fortsatt at «våre» verdier skal gjelde. Svaret er da ideen som på tysk kalles *Leitkultur*, lederkultur, som altså er den andre modellen. En nykommer kan eller må bevare forskjellene til det tilstedeværende flertallet. Men mindretallet må da underordne seg. Samfunnet kan realistisk erkjenne at det eksisterer flere etniske grupper, men det kan ikke anerkjenne flere kulturer på like fot. Er det uenighet, skal den historiske flertallskulturen ha «forkjørsrett». Kulturene skal eksistere over og under hverandre, ikke side om side. Sammenhengen i samfunnet sikres ved dominansen.²³ Mot dette kan en rette moralske argumenter. Men det virkelig kritiske problemet er at folk neppe vil finne seg i det. Også denne løsningen er kontraproduktiv.

²² For en framstilling av ulike modeller, se Kjeldstadli 2008.

²³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Leitkultur>

En tredje linje for å leve med forskjeller er det en kunne kalle *en radikal og konsekvent multikulturalisme*. Denne tanken deler et premiss med forestillingen om en *Leitkultur*, at kultur er en størrelse som går djupt inn i personen og styrer tanker og handlinger. Ja, slik bør det også være. Det følger av denne tenkingen om radikal forskjell at grupper med ulikheter ikke *kan* eller ikke *bør* ha for stor grad av samhandling. De skal leve side om side, atskilt. Staten skal ikke foretrekke noen kulturer, eventuelt styrke kulturelle grupper som har få ressurser. Også denne modellen har problematiske sider, og flere ubesvarte spørsmål: Hvem skal anses som legitime ledere? Hindrer atskillelsen en enhet for eksempel på klassegrunnlag? Skal individet være underordnet en gruppe? Og hvis det bare er forskjell mellom grupper: Hvordan kan det da skapes samfunn mellom mennesker? Hvordan går det med *samfunnsveven*?

Det fjerde programmet kunne kalles *minimumsenighet*. Kravet til innbyggerne er at de skal holde lover og regler, men ikke at de skal ha sterke følelser til stat, samfunn og fellesskapet. Denne retningen vil hevde at det skal være en universell, sekulær offentlighet. Menneskenes bakgrunnskultur er irrelevant, om ikke skadelig. Den får de la bli hjemme, ikke hente inn i offentligheten. Det første problemet er at dette ikke er en reell universalisme, men en kvasi-universalisme der én form gjøres til malen for de andre. Den kan passe for flertallet i Frankrike, men den passer ikke for en jente som vil uttrykke sin fromhet ved å bære hijab. Det andre problemet med dette synet er hvordan en skal sikre nødvendig innsatsvilje til å holde samfunnsinstitusjoner oppe. Må en ikke ha en viss emosjonell varme, ikke bare se relasjonen til samfunnet som en forretningskontrakt?

En ny modell? Enhet i mangfold?

Etter mitt syn må vi prøve å overskride disse problemene, og arbeide oss i retning av en ny modell for samliv.²⁴ Et utgangspunkt er da at *vi* er de som bor i landet; vi er ikke bare de flertallsnorske. Blant oss vil det finnes store forskjeller i privatsfæren, i livsførsel. Det vil være praksiser som en sjøl ikke liker, og kan motarbeide. Men praksisene er like fullt legale, slik at vi ikke kaller på loven og politiet når vi støter på avvik fra egne normer. Et eksempel kan her være arrangerte ekteskap (men ikke tvungne!).

²⁴ Her trekkes på Kjeldstadli 2008.

Likeledes må det være legalt og legitimt å vise verdier, også religion, i den offentlige sfæren. Staten bør anerkjenne ulike kulturer. Dette er ikke fordi kultur er en størrelse som har en slags overindividuell realeksistens. Det er fordi tilgang til det mennesker ser som egen kultur, egne mønstre av mening, er avgjørende for individers orientering i verden. Og, kan en si: Hvorfor skal bare flertallet, som har slik tilgang automatisk, ha en slik mulighet? Dette er et spørsmål om rettferdighet.

Men samtidig som det må være rom for forskjellighet, må en befolkning ha et felles sett av kategorier og kanskje også verdier. En kjerne kan utgjøres av universelle menneskerettigheter. Det betyr at individer skal ha beskyttelse mot mulige overgrep fra kollektiver de tilhører. Og det betyr at et mindretall skal ha beskyttelse mot overgrep fra flertallet. I tillegg kommer kanskje verdier som er særegne for et land. I Norge – var det i det minste – vekt på sosial utjamning og på deltaking, slik dugnaden eksemplifiserer.

Konflikter vil bestå. Konflikter er normalt. Ja, en kan hevde at opp til et punkt kan konflikter bidra til å veve sammen – ulike aktører må forholde seg til hverandre, lære av hverandre, ja også lære å kompromisse. Slik skjedde i Norge på 1800- og 1900-tallet, og en prosess er på gang også i dag.²⁵ Men det må finnes en enighet om hvordan uenighetene skal spilles ut, om demokratiske spilleregler og framgangsmåter. Ett prinsipp er da å skille mellom to typer motsetninger. I den ene ser vi motstanderen som en legitim part. I den andre, antagonistiske, typen ser vi en fiende som skal tilintetgjøres.

Denne modellen kan ses som tre typer medlemskap i samfunnet, politisk, sosialt og kulturelt medlemskap. De innebærer deltaking, omfordeling og anerkjennelse. På engelsk snakker en om *participation, redistribution* og *recognition*. Alle tre må være med.²⁶

Det kommer situasjoner der det er uenighet om hva som skal inngå i den nødvendige felles kjernen av verdier og tenkemåter, og hva som skal tilhøre privatlivets forskjeller. Hva gjør en da? At loven bestemmer, er greit nok. Men det flytter spørsmålet: Loven må anses som legitim; så hvordan skal en begrunne den? En kan vise til menneskerettigheter og til nasjonal historisk tradisjon. Men dersom en ikke når fram til enighet, må uenighetene spille seg ut. Det må pågå en løpende debatt. Noen ganger vil den være en rolig dialog

---

25 Rokkan 1987.

26 Fraser 2004.

eller en vennlig samtale, noen ganger en sint krangel. Noen ganger er det som forhandlinger, andre ganger som tautrekking.²⁷

Men premisset for at dette skal fungere, er at folk deltar i ordskiftet. Dersom noen skyves ut på grunn av aggressive angrep, betyr det at ordskiftet blir mindre informert. På den andre sida – sinne som kommer til uttrykk offentlig, skal en ikke bli skremt av. Sinte innlegg er også uttrykk for et ønske om deltaking, om å bli hørt. Det en skal være redd for, er dersom noen slipper tauet og sier at «denne leiken vil jeg ikke være med på mer. Nå går jeg andre veier».

Uansett positive eller problematiske sider – innvandring er kommet for å bli. Globalt sett er ikke emigrantene så mange. Rundt tre prosent lever i dag utafor den staten de ble født i. Men vandringer har hatt større virkninger enn disse prosentene skulle tilsi. Kulturer er blitt spredt, og møter mellom kulturer har skapt både konflikt og fruktbart samvirke. Uansett er ikke migrasjon noe 2. ordens-fenomen. Mennesker har vandret i hele *homo sapiens'* historie. Vi har fylt kloden. Uten vandringer ville det ikke ha vært noen i det området vi kaller Norge. Denne prosessen har forandret både vandrerne og de samfunnene og menneskene de har møtt. Uten vandring ville Norge ha vært et annet enn det er. Det norske har blitt til i samspillet mellom dem som har vært her til enhver tid og dem som har kommet til. Slik har det vært historisk; slik skjer det også i dag.

Litteratur

- Bartram, D., Poros, M. og Monforte, P. (2014): *Key Concepts in Migration*, London.
- Barth, F. (red.) (1969): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Oslo.
- Brochmann, G. (2003). Del II.1975–2000, i Kjeldstadli (red.) Bind 3.
- Bruland, K. (1989): *British Technology and European Industrialization. The Norwegian textile industry in the mid nineteenth century*, Cambridge.
- Eriksen, T. B., Harket, H. og Lorenz, E. (2005): *Jødehat, Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo.
- Fagertun, F. (red.): *Veiviser i det mangfoldige nord. Utvalgte artikler av Einar Niemi*, Tromsø.
- Fraser, N. (2004): Recognition. Redistribution and Representation in Capitalist Global Society. An Interview with Nancy Fraser, i *Acta Sociologica* 2004.
- Gjernes, M. (2002): *Jødar i Kristiania. Dei fyrste innvandrarane si geografiske og sosioøkonomiske plassering i samfunnet frå 1851 til 1952*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

---

27 Parekh 2000.

- Kaveh, C. (2016): *Omstreiferuvæsenet». Politiets og domstolenes behandling av tatere og sigøynere 1900-1960*, dr.avhandling, Universitetet i Oslo.
- Kjeldstadli, K. (red.) (2003): *Norsk innvandringshistorie. Bind 1-3*, Oslo.
- Kjeldstadli, K. (2003): Del III. 1901-1940, i Kjeldstadli (red.) 2003.
- Kjeldstadli, K. (2008): *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering*, Oslo.
- Kjeldstadli, K. (2010): Norsk politikk overfor minoriteter – historisk og i dag, i Ø. Kopperud, V. Moe og V. K. Banik (red.) (2010): *Utenfor det etablerte. Aspekter ved Einhart Lorenz` forskning*, Oslo.
- Kjeldstadli, K. (2013): Den norske transnasjonalhistorien, i B.E. Johnsen (red.): *Sørlandet og utlandet. Transnasjonal kontakt, internasjonal påvirkning*, Oslo.
- Lidén, H. og Engebriktsen, A. (2010): De norske rom – og deres historie, i Lund og Moen (red.).
- Lund, A. B. og Moen, B. B. (red. (2010): *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*, Trondheim.
- Mendelsohn, O. (1987): *Jødenes historie i Norge gjennom 300 år. Bind 1-2*, Oslo.
- Minken, A. (2007): *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*, dr.avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Morken, B. (1984): *Kvite russiske emigranter i Norge*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Myhre, J. E. (2003): Del II. 1860-1901, i Kjeldstadli (red.) (2003) Bind 2.
- Møystad, M. Ø. (2010): Taterne – et reisende folk mot en ny tid, i Lund og Moen (red.).
- Nesholen, B. (2010): Skogfinnene i Norge – historie og kultur, i Lund og Moen (red.).
- Niemi, E. (2014): Kvenene – Nord-Norges finner. En historisk oversikt, i Lund og Moen (red.).
- Nordhaug, S. (2000): *Tilknytning og privilegier – en studie av fremveksten av norsk statborgerrett*, hovedoppgave i historie, NTNU, Trondheim.
- Opsahl, E. (2007): «*ieg tusindfold indfødder war*». *Norsk innvandringshistorie ca. 900-1537*, dr. avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Parekh, B. (2000): *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*, Cambridge, Massachusetts.
- Rokkan, S. (1987): Geografi religion og samfunnsklasse. Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk, i Stein Rokkan: *Stat, nasjon, klasse*, Oslo.
- Ryymän, T. (1998): «*Bein av vårt bein, kjøtt av vårt kjøtt*». *Finske nasjonalisters og norske myndigheters kvenpolitikk i mellomkrigstiden*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Seresse, V. (1992): *Tysk bergverkstradisjon ved Røros Kobberverk 1671-1685. En undersøkelse om innvandring av bergfolk fra Sachsen og Harzregionen til Norge og deres virksomhet på 1600-tallet*, Trondheim.
- Smith-Solbakken, M. (1997): *Oljearbeiderkulturen. Historien om cowboyer og rebeller. Nr. 17. Skriftserie fra Historisk institutt, NTNU*, Trondheim.
- Tilly, C. (1979): Migration in modern history, i J. Sundin og E. Söderlund (red.): *Time, Space and Man*, Stockholm.

KAPITTEL 1

- Tollevik, E. (1996): «Saaheimkonflikten». *Streiken på Rjukan Salpeteterfabrik i 1912*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Tufte, S. (2000): *Norsk fremmedpolitikk 1901–1927. Lovgivning og utvisningspraksis*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Tjelmeland, H. (2003): Del I.1940–1975, i Kjeldstadli (red.) Bind 3.